

JOAN TUSQUETS, PVRE.

EL SEDENTARISME PEDAGÒGIC A CATALUNYA

El BOLETÍN d'aquesta Reial Acadèmia m'ha publicat (vol. XXXVIII, 1982, pàgs. 207-223) la comunicació sobre *El nomadisme pedagògic a Catalunya*. La d'avui n'és un complement, perquè el nomadisme i el sedentarisme es condicionen l'un a l'altre. A la tribu més nòmada trobaríeu un pòsit sedentari que pot transformar-la en sedentària, subsistint però aleshores un pòsit nòmada. I viceversa.

Altrament, cal emmarcar dintre del conjunt internacional el que s'esdevé als països catalans, i singularment a Catalunya. De fet, el sedentarisme pedagògic modern pot reduir-se a dues correnties, que procedeixen, respectivament, de la revolució industrial anglesa i de la revolució política francesa. Començaré, doncs, parlant de la primera i de la seva repercussió a casa nostra; i després enraonaré de la segona i de la seva imposició als països catalans.

1. PROJECCIÓ EDUCATIVA DE LA REVOLUCIÓ INDUSTRIAL ANGLESA

Dos dels mitjans emprats pels pobles sedentaris per tal d'arrelar en el seu territori i de viure millor afavoriren l'educació: el "constructivisme" i l'"instrumentalisme". El primer bastí edificis escolars, mentre que l'instrumentalisme inventava i produïa les eines didàctiques tradicionals (paper, mapa, taules, estris per a escriure, etc.). I els edificis i les eines postularen la creació d'un cos professional d'educadors. Així s'explica

que la majoria de pobles sedentaris hagin assolit els més alts nivells de civilització.

Llur constant ascensió emprengué una ruta inèdita quan esclatà a Anglaterra, a les darreries del segle XVIII, la revolució industrial. L'instrumentalisme sedentari, valent-se del progrés científic i encoratjat pel descobriment d'insospitades energies i l'apertura de nous mercats, ideà i construí màquines destinades a realitzar, almenys parcialment, treballs encomanats fins aleshores a la perícia o a l'esforç individuals. La "fàbrica" —i, a les colònies, la "factoria"— engolí els obradors dels artesans: rengleres de màquines produïren en sèrie i a grapat els objectes que el mestre, els oficials i els aprenents de l'artesanat elaboraven un a un i sense presses.

Els teoritzants i els empresaris de la revolució industrial justificaren els estralls que comportava pronosticant que l'abundor i la consegüent barator dels articles milloraria enormement el benestar general. Traslladaren a la industrialització els optimistes presagis dels fisiòcrates. Predicaren que el perfeccionament de les màquines i el lliurecanvisme farien realitat la utòpica trilogia: llibertat, igualtat, fraternitat. S'adonaren, però, que l'home no viu solament de pa —això és, de productes materials—, i que àdhuc la producció material guanyaria en quantitat i qualitat si la manejava operaris instruïts i ben "educats".

Els prohoms de la revolució industrial trobaren aviat un sistema pedagògic ajustat a llur disseny: l'ensenyament mutu o monitorial, trasplantat de l'Índia per Bell i aclimatat per Lancaster als propòsits del filantropisme industrial. Ben clar ho diu el títol de la seva obra cabdal: *Improvements in education as its respects in the industrious classes of the community* (1803). Tant ell com Bell —escriuen John Lawson i Harold Silver— "foren aclamats [*hailed*] com a inventors d'una eina de mecànica social, tan simple com econòmica, ajustada a les necessitats i perspectives de llur època" ¹.

En l'ensenyament mutu l'escola és una fàbrica, els enginys didàctics en són les màquines, el mestre n'és el director, els monitors en són els capataços, i els alumnes, la matèria prima a transformar en "productes instruïts" i fins i tot "educats".

Durant la primera meitat del segle XIX el lancasterisme figurà als cartells i les soflames dels partits lliberals o progressistes de Gran Bre-

1. J. Lawson i H. Silver, *A social history of education in England*, Londres, 1976, pàg. 241. Cal consultar *The monitorial system: origins and contemporary comment*, "Journal of Sources in Educational History", vol. 3, núm. 2, 1980.

tanya, del continent europeu i de Nord-Amèrica, on l'introduí el propi autor, després d'haver fracassat personalment a Anglaterra.

Més endavant, l'ensenyament mutual millorà els procediments i el material, s'empeltà del sistema simultani, es refinà i aconseguí, sempre dins del "model" industrial, però d'una indústria que va tenint un concepte més humà del contracte de treball i de la dignitat del treballador, estructures que, com el pla Dalton o les fitxes Dottrens, flexibilitzen la mecanització.

I vet aquí que un bon dia ens trobem que la *instrucció mutual* s'ha transformat en l'*ensenyança programada*. No pot, però, escamotejar del tot la seva casta. El seu plasmador, Skinner, s'autodefiní com a "creador de *teaching machines*"². Jo crec que més aviat es tracta de màquines de pensar que de màquines d'ensenyar. Els quaderns i fitxes de Skinner —i àdhuc els de Crowder, poso per cas, que ofereixen més possibilitats optatives— mecanitzen el pensar, no tan sols el pensament, del deixeble. Cada alumne pensa com un rellotge, i la classe, com la munió de rellotges ideada per Leibnitz.

En l'ensenyament programat el deixeble s'autocorregeix; però no s'autocorregeix el mètode. Això ho aconseguirà la *programació cibernètica*, que aspira a ésser una caixa de ressonància, un *subsistema* del gran sistema cibernètic social³. Quan la societat constata que els productes del subsistema educatiu —això és, els ciutadans educats— no obren del tot d'acord amb la identitat de la societat o amb els objectius, sovint ocasionals, que la societat creu convenients per a conservar o perfeccionar la seva identitat, llavors el subsistema educatiu en pren nota i s'autocorregeix o s'autoperfecciona. Per acompassar les modificacions educatives a les exigències i reticències del respectiu sistema social, hom es val dels cada dia més eficients —i més esclavitzats i esclavitzadors— mitjans audiovisuals i de la cada cop més sofisticada tècnica de la comunicació.

2. CATALUNYA, PRECURSORA DE L'EDUCACIÓ INDUSTRIALITZADA

Hom ha retret als historiadors de la pedagogia catalana que atribueixen a la nostra cultura el mèrit de precursora i potser d'inventora

2. B. F. Skinner, *Teaching machines*, "Scientific American", núm. 461, 1972.

3. N. Wiener, *My connection with cybernetics. Its origins and its future*, "Cybernetica", vol. 1, núm. 1, 1958. La seva obra fonamental *Cybernetics* data de 1948.

de sistemes i mètodes manllevats. En el nostre cas sembla innegable que Catalunya ha estat precursora, no goso a dir inventora, de la mecanització didàctica. Ho fou Ramon Llull, amb el seu *Art d'inveniçó* i d'aprenentatge, el seu entrellat de dignitats i figures i el seu repertori de "qüestions". El lullisme no solament és ple de vitalitat durant el Renaixement, ans encara obre la porta a la didàctica industrialitzada amb la *Didactica magna* i l'*Orbis pictus* de Komensky, el qual visità l'Anglaterra pre-industrial l'any 1641, invitat pels puritans, i fou el mentor de les escoles durant la revolució per aquells acabdillada ⁴.

3. EL LANCASTERISME ALS PAÏSSOS CATALANS

A València, ja en 1818, Manuel Nuño edità unes *Lecciones de enseñanza mutua según los métodos combinados por Bell y Lancaster* ⁵. A Catalunya hi entrà de bracet del progressisme. El 1820, any primer del trienni constitucional, Barcelona inaugurà l'escola lancasteriana del mestre Joan Pla, pel mes de juny, i a mitjan novembre, l'Academia Cívica de fra Joaquim Català, oberta gratuïtament "a los artesanos de quince años cumplidos en adelante, prefiriendo a los alistados en las milicias nacionales" ⁶. L'un i l'altre plantaren el lancasterisme a nombroses viles catalanes. Mossèn Gabriel Pla, germà del mestre Joan, publicà, el 1821, un tractadet sobre la *Enseñanza mutua de la lengua latina*; i fra Català, el mateix any, el *Manual práctico o compendio del método de enseñanza mutua, traducido de los idiomas inglés y francés, que ha reglamentado y da a luz para las escuelas de Cataluña y demás de España* ⁷. A Mallorca trobem un moviment simultani, iniciat el 1820 a Palma amb l'escola lancasteriana del clergue Nicolau Pons, patrocinada per la Diputació. El 1821 se'n creà una a Felanitx, i el 1822 l'Ajuntament de Palma n'afegí dues a la fundada per la Diputació. "Aquests intents renovadors —escriu Bernat Sureda ⁸— acaben amb la restauració de Ferran VII."

A Barcelona, el lancasterisme no acabà pas amb la restauració de Ferran VII. Entre els anys 1835 i 1838 el progressista Laureà Figuerola

4. J. Lawson i H. Silver, obra citada, pàg. 153.

5. B. Sureda, *Liberalisme i educació a Mallorca en el bienni constitucional*, "II Jornades d'història de l'educació als països catalans", Mallorca, 1978, pàg. 29, nota 13.

6. A. Sáenz-Rico, *La educación general en Cataluña durante el trienio constitucional*, cap. II, Barcelona, Universidad, Facultad de Filosofía y Letras, 1973.

7. A. Sáenz-Rico, obra citada, pàg. 87, nota 163.

8. B. Sureda, obra citada.

—per citar un cas significatiu, però no únic— dona cursos gratuïts d'alfabetització lancasteriana; i, de retorn de la Escuela Normal Superior, fundada i dirigida per Pablo Montesino, on l'ensenyament mutual era ensenyat i practicat, publicà el *Manual completo de enseñanza simultánea, mutua y mixta* (imprès encara a Madrid, 1841), que no trigà massa a esdevenir llibre de text a les normals. No amagà que transcriu sovint una obra similar de Lorain i de La Motte, però amb adaptacions a les idees pedagògiques seves o de pedagogs prestigiosos i situant les innovacions pedagògiques dintre de les possibilitats ofertes per la legislació vigent.

Aquesta tradició lancasteriana continuà fins al nostre segle. Jo mateix, quan he fullejat els manuals esmentats, hi he trobat —en l'horari; en les posicions corporals dels deixebles; en els mots d'ordre; en els gestos per a sol·licitar quelcom del mestre; en l'exclusió dels càstigs corporals, substituïts per una pèrdua de "punts" o "vals", o, en darrer terme, per una sanció avergonyidora, etc.— l'escola primària on vaig rebre, entorn del 1910, una valuosa instrucció elemental. Perdurà especialment a les catequesis parroquials, heredada, em penso, de Sant Antoni Maria Claret. Al meu temps hom considerava modèlica la del doctor Samsó, a Santa Maria de Mataró, el reglament de la qual era ben lancasterià.

4. L'ENSENYANÇA PROGRAMADA A CATALUNYA

Entre l'ensenyança mutual, combinada amb la simultània, i la programada hi hagué a Catalunya, com arreu de la cultura occidental, un període de transició.

Entre els meus boirosos records destaca un personatge representatiu d'aquest període: l'Eladi Homs. Pensionat el 1906 per a estudiar als Estats Units les darreres provatures educatives, no perdé mai el contacte amb els pedagogs nord-americans, i, com a secretari del Consell d'Investigació Pedagògica, al qual jo vaig pertànyer, i com a director, durant la República, del *Butlletí dels mestres*, exposà i assajà els mètodes precursors de l'ensenyament programat. Vers l'any 1960 participà, subvencionat pel govern franquista, a la campanya alfabetitzadora, empresa de Ginebra estant pel nostre Rosselló, amb un material inventat pel propi Homs.

Ja en ple període skinnerià, l'introductor a Catalunya, i des de Ca-

talunya a tot Espanya, del mètode rigorosament programatiu fou un professor universitari, no menys combatiu que combatut, però que accedí a la càtedra de Didàctica amb il·lusió i amb una no freqüent comprensió del nostre fet diferencial. Em refereixo al temperamental Fernández Huerta, asturià, fanàtic de la programació instructiva i educativa. La "descobrí" a la nostra joventut, encoratjà a experimentar-la i descobrir-ne insospitades possibilitats, dirigí munió de tesis i tesines centrades en la didàctica programada de temes instructius —la llengua catalana, les matemàtiques, la geografia, la història— i educatius —la comprensió convivencial, per exemple—, i aconseguí dotar la càtedra d'un envejable laboratori d'investigació⁹.

5. L'EDUCACIÓ SISTÈMICA A CATALUNYA I A MALLORCA

Si l'ensenyament programat ha estat introduït a Catalunya, i de Catalunya estant als altres països catalans i a tot Espanya, per un catequètic asturià, la *sistèmica* ho ha estat per un català cent per cent: Alexandre Sanvisens. Després de la guerra civil visità els Estats Units, explorant sistemes i mètodes sociològics i didàctics i muntant un intercanvi informatiu que ja no es trencà. Encara que la seva primera publicació sobre cibernetica educativa data, si no m'erro, de 1973¹⁰, en trobem ja els fonaments deu anys abans¹¹, això és, amb una dècada d'anticipació a l'arribada a Madrid de les idees de Parsons i de Wiener. Adhuc abans que Parsons publicués la seva audaciosa monografia¹².

Ell accepta que l'educació és un subsistema social, susceptible de regulació cibernetica; però defensa la possibilitat de mantenir-lo obert al pluralisme extrínsec —no exclusivament a una determinada i determinant ideologia o societat— i de mantenir-lo ensems autònom, crític i autocrític, i, en conseqüència, autoregulable.

El seu deixeble més eminent, Antoni J. Colom, ha sintetitzat magis-

9. J. Fernández Huerta, *La enseñanza programada en España*, dins J. Decote, *La enseñanza programada*, Barcelona, 1966, pàgs. 153-173. *Notas y documentos*, editat per CEDODEP, 1962.

10. A. Sanvisens, *El enfoque sistémico de la metodología educativa. La educación como sistema*, "Reforma cualitativa de la educación", Madrid, C.S.I.C., 1973.

11. A. Sanvisens, *Los problemas de la cibernetica*, dins G. T. Guilbaud, *La cibernetica*, Barcelona, 1956, pàgs. 168-225.

12. T. Parsons, *The school class as a social system: some of its functions in American society*, dins *Education, economy and society*, Nova York, 1961.

tralment la teoria i la praxis sistèmiques del procés educatiu¹³ i ha constituït la Universitat de Mallorca, a la restauració de la qual ha contribuït, en farell del sistematisme educatiu entès a la catalana. No manca, però, als païssos catalans, i sobretot a Barcelona, qui l'entén a la soviètica.

6. PROJECCIÓ EDUCATIVA DE LA REVOLUCIÓ POLÍTICA FRANCESA

La revolució política anglesa precedí de més d'un segle (realitzada de 1640 a 1660; aturada pels Estuard; represa i moderada per Guillem III d'Orange, després de la revolta de 1688) a la revolució industrial. No experimentà, doncs, la temptació de convertir l'organització escolar en un gegantí mecanisme estatal. Inspirada per Komensky, com he dit, procurà humanitzar la disciplina escolar (combatent, per exemple, el costum de castigar els nois a xurriacades), dotar d'escola els pobres, accentuar el sentit pràctic i realístic en el contingut de l'ensenyament, introduir a les universitats les ciències experimentals, etc. Però en el terreny educatiu respectà la llibertat individual i associativa, local i general, tan característica dels anglesos. I com que la revolució industrial mai no es cregué oposada, ans bé propulsora i actualitzadora de la revolució política, les seves innovacions pedagògiques tingueren sempre per frontera la susdita llibertat¹⁴.

A França, en canvi, la revolució política (1789) esclatà quan ja estava en marxa irrefrenable la industrial. El mirallet de la mecanització, juntament amb el sectarisme resolt a destruir les institucions escolars de signe confessional, induïren la Convenció a declarar que l'infant pertanyia a la República i que l'educació era d'exclusiva incumbència de l'Estat. Arribem a Napoleó. Fou un home culte: eficient i entès bibliòfil, per exemple. Però, geni de l'estratègia militar, tot ho concebé en termes de batalla. Calia guanyar la "batalla de la cultura"; i la victòria bèl·lica exigeix objectius molt concrets, unitat de comandament, jerarquització, encertada distribució territorial dels cossos d'exèrcit, material no massa heterogeni... Aquesta mentalitat era perfectament compatible amb la

13. Antoni J. Colom, *Sociología de la educación y teoría general de sistemas*, Barcelona, Oikos-Tau, 1979.

14. En dona cabal idea el fet que fins 1944 no acordà el Parlament anglès que "l'educació pública ha d'ésser organitzada en tres graus progressius, que s'anomenaran educació primària, secundària i ulterior educació": J. Lawson i H. Silver, obra citada, pàg. 417.

mecanització cultural. La llei de 1806, completada per decrets, centralitzà i mecanitzà fèrriment l'estructura administrativa de l'educació francesa. Encara avui el seu amo i senyor és el ministre d'Educació. A les seves ordres, els rectors de les vint-i-sis "Acadèmies" —unitats territorials— controlen i inspeccionen les activitats universitàries i secundàries; i a cada departament la direcció de l'ensenyament primari és exercida principalment per un inspector departamental, supeditat al rector de la corresponent "Acadèmia". El rector proposa al ministre els candidats per a gairebé totes les "places" del sistema educatiu públic. Adhuc els programes són fixats pel ministeri.

Que tot això es compleix "fins a cert punt"? ¿Que cada dia preval més el parer dels organismes consultius i s'atorga al professorat i fins als alumnes una major possibilitat de modificar i aclimatar les disposicions ministerials? D'acord. Però tot això és molt recent. Durant tot el segle XIX i part del XX l'estructura educacional francesa encarnà, paradoxalment si voleu, el "sedentarisme post-revolucionari".

7. CATALUNYA SOTA I ENFRONT DEL SEDENTARISME FRANCÈS POST-REVOLUCIONARI

La constitució de les corts de Cadis acusa ja —encara que menys del que alguns han dit, perquè no cal infravalorar el llast del regalisme borbònic— la influència d'aquest sedentarisme post-revolucionari. El pla Quintana (1813), que no es realitzà, però que inspirà tots els ulteriors, àdhuc els dels realistes —per exemple, el de Calomarde (1824), elaborat pel mercedari fra Martínez, bisbe de Màlaga—, fou ja una adaptació del "model" francès. Encara accentuà aquesta dependència el pla Gil de Zárate (1845). Amb alguns retocs que llimen asprors, però que deixen intactes les línies mestresses, la llei Morano (1857) —que, amb breus intervals i nombroses modificacions accidentals, tingué vigència fins a la llei general d'Educació (1967)— reblà la instal·lació a Espanya de l'aparell educatiu francès.

Per bé que Catalunya no es rebel·là cridanerament contra aquesta servitud afrancesada, tan poc adient als seus "usatges", sovintejaren els símptomes que no li esqueia. Ja Balmes, tot just publicat el pla d'estudis del ministre Pidal, això és, el de Gil de Zárate, dedicà sis articles en *El Pensamiento de la Nación* (octubre i novembre de 1845) a criticar-lo objectivament. "La imitación —diu— se deja sentir en el plan... Es

notable que [el señor ministro] contrapone a la España la Bélgica y la Alemania y nada dice de la Francia: ¿será quizás porque la imitación francesa es demasiado evidente?"¹⁵. La Universitat de Barcelona, tantost retornada de Cervera, accentuà la seva peculiaritat cultural, ja que no podia fer-ho en l'ordre administratiu. Prou se n'adonà Menéndez y Pelayo, quan hi estudià en 1871: "No difería —escriu (1908)— en su organismo oficial de las restantes de España, sometidas a triste uniformidad, después que el plan centralista de 1845 acabó con los restos de autonomía universitaria. Pero en Barcelona nunca se había extinguido la espontaneidad nativa..., aunando venerables tradiciones con impulsos y anhelos de renovación, sentidos allí antes que en otras partes de la península. Tenía, pues, sus dotes características... y por ellas había conquistado, sin ruido ni aparato externo, cierta personalidad científica con vida espiritual propia"¹⁶.

En el terreny polític, si hi ha hagut una constitució en l'estructuració i defensa parlamentària de la qual hagin intervingut els catalans, fou —certament— la de 1869, apadrinada per un govern que presidí el general Prim i del qual era ministre d'Hisenda Figuerola. Doncs bé: aquesta constitució és tan antinapoleònica que considera subsidiària la funció de l'Estat en tot el que pertoca a l'ensenyament. Un decret previ, del mateix ministre —Ruiz Zorrilla— que es responsabilitzà dels articles de la constitució referents a l'ensenyament, arriba a dir: "Llegará un tiempo en que, como ha sucedido en la industria, la competencia entre los que enseñan se limite a los particulares, desapareciendo la enseñanza oficial"¹⁷. Sospito, no sense fonament, que l'incís "como ha sucedido en la industria" al·ludeix al lliurecanvisme de Figuerola, qui, per cert, recolzà fermament, en les constituents, aquesta posició de Ruiz Zorrilla. Tant els decrets que precediren la constitució de 1869 com la constitució mateixa continuaren vigents durant el regnat d'Amadeu i la primera República.

I afegiré que si hi ha hagut un partit espanyol no catalanista que hagi propulsat i, en part, aconseguit la descentralització i l'autonomisme i combatut el sedentarisme, en el terreny educatiu, fou el presidit pel mallorquí Antoni Maura.

15. J. Balmes, *El nuevo plan de estudios de Pidal: Obras completas*, VII, Madrid, BAC, 1950, pàgs. 377-419.

16. *Estudios de crítica literaria, quinta serie: I. El doctor don Manuel Milá y Fontanals*.

17. Decret del 21 d'octubre de 1968, *Colección legislativa de España*, XCIX, segon semestre de 1968, Madrid, Ministerio de Gracia y Justicia, 1968.

Tots els partits catalanistes han inserit aquest objectiu en els seus programes i l'han realitzat, en la mesura de llurs possibilitats, en els períodes durant els quals han exercit el govern, i fins i tot quan en foren privats.

8. VALORS POSITUS I NEGATIS DEL SEDENTARISME A CATALUNYA

Fins aquí hem fet història. Tanmateix hem perllongat la història fins avui, en ço que fa referència a la trajectòria del sedentarisme educatiu nat de la revolució industrial anglesa, i fins abans d'ahir en la trajectòria del que prové de la revolució política francesa, interpretada i mecanitzada, en el terreny educatiu, per Napoleó.

Puntualitzar més seria arriscat. Tot el que goso dir és que tant el neomadisme com el neosedentarisme porten empenta a la nostra terra i que es disputen la sobirania en la nova situació creada per l'Estatut d'Autonomia.

Deixant de banda divergències ideològiques —sense renunciar-hi—, voldria cloure aquesta comunicació remarcant les valors positives i negatives del sedentarisme i del nomadisme en ells mateixos, com a tals.

La gran valor del sedentarisme és que atresora i consolida; el seu pitjor perill és que anquilosi, que momifiqui. Per contra, la millor qualitat del nomadisme és que enriqueix, que dóna ales; el seu gran perill és l'esforç balder, i, sovint, l'escepticisme. Més breument encara: el sedentarisme procrea "conviccions", que, si no estan ben fonamentades, o bé obliden llurs fonaments, esdevenen "convencionalismes"; i el nomadisme engendra "esperances", que, si no arrenquen d'una convicció, són efímeres.

Em fa l'efecte que cal tornar a Poincaré. Que les hipòtesis es proposin superar una tesi ben arrelada, per arribar a formular una tesi millor, més atansada a la realitat, més eficient. I que tota tesi reclami, per dir-ho així, hipòtesis que la superin.

Un excés de nomadisme ens faria perdre les conviccions, i un excés de sedentarisme, les esperances.